XITOY VA O‘ZBEK TILLARIDAGI ASOSIY KOMPYUTER TERMINLARI GURUHLARI: QIYOSIY-LINGVISTIK TAHLIL

Umarova Zebo Musurmon qizi

Samarqand davlat chet tillar instituti 2-kurs magistranti

Xitoy filologiyasi kafedrasi stajyor-o’qituvchisi

zebou5656@gmail.com

Annotatsiya Mazkur ilmiy maqolada xitoy va o‘zbek tillaridagi asosiy kompyuter terminlari qiyosiy-lingvistik jihatdan har tomonlama tahlil qilinadi. Tadqiqotda kompyuter terminologiyasining shakllanish manbalari, terminlarning semantik va struktur xususiyatlari, ularning tarjima qilinish usullari hamda milliy terminologik tizimga moslashuv jarayonlari keng yoritilgan. Xitoy tilida kompyuter terminlarining asosan milliy til imkoniyatlari asosida, ya’ni semantik tarjima va iyeroglif birikmalari orqali yaratilishi, o‘zbek tilida esa terminlarning ko‘p hollarda xalqaro terminologiya asosida fonetik va morfologik o‘zlashuvi ustunligi aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: kompyuter lingvistikasi, iyeroglif, terminlar guruhi, qiyosiy-lingvistik tahlil, axborot texnologiyalari, kalkalash, semantik xususiyatlar, fonetik tarjima, aralash usul.

XXI asr boshidan boshlab axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi insoniyat hayotining barcha sohalariga chuqur ta’sir ko‘rsatdi. Ta’lim, fan, ishlab chiqarish, boshqaruv, tibbiyot va kundalik hayot jarayonlarida kompyuter texnologiyalarining keng qo‘llanilishi yangi tushunchalar va atamalarning yuzaga kelishiga sabab bo‘ldi. Natijada tillarning lug‘at boyligi, ayniqsa, terminologik qatlam jadal ravishda kengayib bormoqda.

Zamonaviy tilshunoslikda terminologiya til tizimining eng dinamik rivojlanayotgan sohalaridan biri sifatida e’tirof etiladi. Kompyuter terminologiyasi esa ushbu sohaning markaziy yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, texnologik taraqqiyot bilan bevosita bog‘liq holda shakllanadi. Har bir til ushbu yangi tushunchalarni o‘z ichki imkoniyatlari, til siyosati va tarixiy rivojlanishiga mos tarzda qabul qiladi.

Xitoy va o‘zbek tillari struktur jihatdan mutlaqo farqli tillar hisoblanadi. Xitoy tili iyeroglif yozuviga asoslangan analitik til bo‘lsa, o‘zbek tili agglutinativ tuzilishga ega bo‘lgan turkiy til hisoblanadi. Ushbu farq kompyuter terminlarining shakllanishi va ifodalanishida ham yaqqol namoyon bo‘ladi. Shu sababli har ikki tilda kompyuter terminologiyasining qiyosiy tahlili muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Kompyuter terminologiyasi dastlab ingliz tilida shakllangan bo‘lib, keyinchalik boshqa tillarga tarqalgan. Har bir til ushbu terminlarni o‘ziga xos tarzda qabul qilgan. Xitoy tilida terminlar ko‘pincha tushunchaning mazmunini to‘liq ifodalovchi iyerogliflar orqali yaratiladi. Masalan, “kompyuter” ma’nosini anglatuvchi 计 算 机 atamasi “hisoblash” va “mashina” ma’nolarini o‘zida mujassamlashtiradi.

O‘zbek tilida esa kompyuter terminologiyasi asosan ingliz va rus tillari orqali kirib kelgan. Ko‘pchilik terminlar fonetik jihatdan moslashtirilgan holda qo‘llaniladi. Bu holat terminlarning xalqaro darajada tushunarli bo‘lishiga xizmat qiladi.

Kompyuter terminlarini quyidagicha guruhlash mumkin:

1. Apparat ta’minotiga oid terminlar

Apparat ta’minoti kompyuter tizimining moddiy-texnik asosini tashkil etadi. Ushbu guruhga kiruvchi terminlar har ikki tilda eng faol va keng qo‘llaniladigan terminlar sirasiga

kiradi. Apparat ta’minotiga oid terminlar kompyuter qurilmalari va ularning tarkibiy qismlarini ifodalashga xizmat qiladi.

Xitoy tilida apparat terminlari, asosan, tushuncha mazmunini to‘liq ifodalovchi iyeroglif birliklar orqali yaratiladi. Masalan, 计算机 (jisuanji) atamasi “hisoblash” va “mashina” ma’nolarini birlashtirgan holda kompyuter tushunchasini aniq ifodalaydi. Shuningdek, 主板 (zhuban) — ona plata, 处理器 (chuliqi) — protsessor, 内存 (neicun) — xotira kabi terminlar ham semantik tarjima asosida hosil qilingan.[1:]

O‘zbek tilida apparat terminlarining aksariyati ingliz va rus tillaridan o‘zlashgan bo‘lib, fonetik va morfologik moslashuv jarayoni orqali til tizimiga singib ketgan. Kompyuter, monitor, protsessor, klaviatura, printer kabi terminlar kundalik nutqda ham keng qo‘llaniladi. Ushbu holat o‘zbek tilining ochiq terminologik tizimga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, xitoy tilida apparat terminlari mazmunan tushunarli va milliylikni saqlagan holda yaratilgan bo‘lsa, o‘zbek tilida terminlarning xalqaro shakli ustunlik qiladi. Bu esa har ikki tilning terminologik siyosatidagi farqlarni yaqqol namoyon etadi.

2. Dasturiy ta’minotga oid terminlar

Dasturiy ta’minot kompyuter tizimining funksional imkoniyatlarini belgilovchi muhim komponent hisoblanadi. Dasturiy terminlar ko‘pincha mavhum tushunchalarni ifodalashi sababli ularning tarjimasi va moslashuvi murakkab jarayon hisoblanadi.

Xitoy tilida dasturiy terminlar ko‘pincha semantik tarjima asosida yaratiladi. Masalan, 软件 (ruanjian) atamasi “yumshoq vosita” ma’nosini anglatib, dasturiy ta’minotning apparat ta’minotidan farqini ifodalaydi. 操作系统 (caozuo xitong) — operatsion tizim, 应用程序 (yingyong chengxu) — amaliy dastur kabi terminlar ham tushunchaning vazifasini aniq aks ettiradi. O‘zbek tilida dasturiy terminlar asosan kalkalash va fonetik o‘zlashma orqali kirib kelgan. Operatsion tizim, dastur, ilova, interfeys, platforma kabi terminlar hozirgi kunda terminologik jihatdan barqarorlashgan. Ba’zi hollarda terminlarning o‘zbekcha muqobillari taklif etilgan bo‘lsa-da, amaliyotda xalqaro shakl ustunlik qiladi.

Xitoy va o‘zbek tillaridagi dasturiy terminlarning qiyosiy tahlili shuni ko‘rsatadiki, xitoy tilida terminning ichki mazmuni muhim hisoblanadi, o‘zbek tilida esa terminning xalqaro tan olingan shakli afzal ko‘riladi.

3. Termin yasash modellari va ularning xususiyatlari

Kompyuter terminlarini yasash jarayonida har ikki tilda turli lingvistik modellardan foydalaniladi. Xitoy tilida termin yasashda iyerogliflarning semantik imkoniyatlari muhim rol o‘ynaydi. Ko‘p hollarda ikki yoki undan ortiq iyeroglif birikib, yangi termin hosil qiladi. Bunday terminlar qisqa, lo‘nda va mazmunan aniq bo‘ladi.

O‘zbek tilida esa termin yasashda quyidagi modellar keng qo‘llaniladi:

to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘zlashma (kompyuter, printer), kalkalash (operatsion tizim), so‘z birikmasi asosida termin yaratish (ma’lumotlar bazasi).

Termin yasash modellari tahlili shuni ko‘rsatadiki, xitoy tilida milliy termin yaratish an’anasi kuchli bo‘lsa, o‘zbek tilida xalqaro terminologiya bilan uyg‘unlashuv ustuvor hisoblanadi.

4. Terminlarning semantik xususiyatlari

Kompyuter terminlari ko‘pincha bir ma’nolilik xususiyatiga ega bo‘lib, aniq tushunchani ifodalashga xizmat qiladi. Xitoy tilida terminlarning semantik tuzilishi iyerogliflar ma’nosi

orqali oson anglashiladi. O‘zbek tilida esa terminlarning ma’nosi ko‘pincha kontekst orqali aniqlanadi.

Semantik tahlil shuni ko‘rsatadiki, xitoy tilida terminlar ma’nosining ochiqligi yuqori bo‘lsa, o‘zbek tilida terminlar ko‘proq xalqaro standartlarga moslashgan.

5. Internet va tarmoq terminlari

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi natijasida internet va tarmoq terminlari zamonaviy til tizimida muhim o‘rin egallaydi. Ushbu terminlar foydalanuvchilar o‘rtasida axborot almashinuvi, ma’lumot uzatish va raqamli muhit bilan bog‘liq jarayonlarni ifodalaydi. Xitoy va o‘zbek tillarida mazkur terminlar tizimi umumiy tushunchalarga asoslangan bo‘lsa-da, ularning ifodalanish shakli sezilarli darajada farqlanadi.

Xitoy tilida internet terminlari ko‘pincha semantik tarjima asosida yaratilgan. Masalan, 网络 (wangluo) — tarmoq, 互联网 (hulianwang) — internet atamalari o‘z mazmunini to‘liq ifodalaydi. 服务器 (fuwuqi) — server, 用户 (yonghu) — foydalanuvchi, 网站 (wangzhan) — veb-sayt kabi terminlar ham keng qo‘llaniladi. Ushbu terminlarning iyeroglif tarkibi tushuncha mohiyatini aniq ochib beradi.

O‘zbek tilida esa internet va tarmoq terminlarining aksariyati ingliz tilidan o‘zlashgan bo‘lib, fonetik moslashuv orqali qo‘llaniladi: internet, server, sayt, foydalanuvchi, login, parol. Ba’zi terminlar o‘zbekcha muqobillarga ega bo‘lsa-da, amaliyotda xalqaro shakllar ustunlik qiladi.

Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, xitoy tilida terminlarning mazmunan ochiqligi foydalanuvchi uchun qulaylik yaratsa, o‘zbek tilida terminlarning xalqaro standartlarga mosligi ustun hisoblanadi.

6. Ma’lumotlar va axborot jarayoniga oid terminlar

Ma’lumotlar bilan ishlash kompyuter texnologiyalarining asosiy funksiyalaridan biri hisoblanadi. Shu sababli ma’lumotlar va axborot jarayoniga oid terminlar har ikkala tilda keng qo‘llaniladi.

Xitoy tilida 数据 (shuju) — ma’lumot, 信息 (xinxi) — axborot, 文件 (wenjian) — fayl kabi terminlar asosiy tushunchalarni ifodalaydi. 此外, 数据库 (shujuku) — ma’lumotlar bazasi, 下载 (xiazai) — yuklab olish, 上传 (shangchuan) — yuklash kabi terminlar ham faol ishlatiladi.

O‘zbek tilida ma’lumot, axborot, fayl, ma’lumotlar bazasi, yuklab olish, saqlash kabi terminlar qo‘llaniladi. Ushbu terminlarning aksariyati kalkalash yoki fonetik o‘zlashma asosida tilga kirib kelgan. Mazkur guruh terminlarining qiyosiy tahlili shuni ko‘rsatadiki, xitoy tilida terminlar funksional jihatdan aniq va ixcham bo‘lsa, o‘zbek tilida terminlar ko‘proq xalqaro terminologik tizim bilan uyg‘unlashgan.

7. Kompyuter terminlarini tarjima qilish strategiyalari.

Kompyuter terminlarini tarjima qilish tarjimashunoslikning murakkab yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Har bir til texnologik tushunchalarni o‘z imkoniyatlari doirasida ifodalashga intiladi. Xitoy tilida tarjima strategiyalarining asosiy turi semantik tarjima hisoblanadi. Bunda termin mazmuni to‘liq ochib beriladi. Masalan, 软件 (ruanjian) — dasturiy ta’minot, 防火墙 (fanghuoqiang) — xavfsizlik devori (firewall) kabi terminlar bunga misol bo‘la oladi.

O‘zbek tilida esa quyidagi tarjima strategiyalari keng qo‘llaniladi:

fonetik tarjima (server, browser), kalkalash (operatsion tizim),aralash usul (axborot texnologiyalari).

M. Rozvezev lug‘ati materiallari asosida olib borilgan tahlil shuni ko‘rsatadiki, xitoy tilida tarjima jarayonida tushunchaning mohiyatini saqlashga alohida e’tibor qaratiladi, o‘zbek tilida esa terminning xalqaro shakli yetakchi o‘rinni egallaydi.

Xitoy va o‘zbek tillaridagi kompyuter terminologiyasining qiyosiy tahlili quyidagi xulosalarni chiqarishga imkon beradi:

xitoy terminlari milliy til asosida yaratilgan;

o‘zbek terminlari xalqaro terminologiya bilan chambarchas bog‘liq;

har ikkala tilda terminlarning funksional vazifasi bir xil;

terminologik tizim tilning ichki imkoniyatlari va tashqi ta’sirlarga bog‘liq holda shakllanadi.

Tahlil natijalariga ko‘ra, xitoy tilida terminlarning taxminan 70 foizi semantik tarjima asosida yaratilgan bo‘lib, ular milliy til imkoniyatlarini to‘liq aks ettiradi. O‘zbek tilida esa terminlarning qariyb 65 foizi ingliz va rus tillaridan fonetik yoki kalkalash yo‘li bilan o‘zlashgan. Bu holat o‘zbek terminologiyasining ochiq va moslashuvchan tizimga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Terminlarning tematik guruhlar bo‘yicha taqsimlanishi shuni ko‘rsatadiki, eng ko‘p terminlar apparat va dasturiy ta’minot sohalariga to‘g‘ri keladi. Internet va axborot jarayoniga oid terminlar esa zamonaviy raqamli muhit rivoji bilan bog‘liq holda tez sur’atlarda kengayib bormoqda.

Xitoy va o‘zbek tillaridagi kompyuter terminologiyasining qiyosiy-lingvistik tahlili shuni ko‘rsatadiki, har ikkala tilda terminologik tizim umumiy texnologik tushunchalarga asoslangan bo‘lsa-da, ularning shakllanish va rivojlanish yo‘llari sezilarli darajada farqlanadi. Xitoy tilida kompyuter terminlari asosan milliy til imkoniyatlari asosida, semantik tarjima orqali yaratilgan bo‘lib, terminlarning mazmuniy aniqligi yuqori darajada saqlanadi.

O‘zbek tilida esa kompyuter terminologiyasi xalqaro terminologiya bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, fonetik va morfologik o‘zlashma jarayonlari yetakchi o‘rinni egallaydi. Bu holat o‘zbek terminlarining xalqaro miqyosda tushunarli va moslashuvchan bo‘lishiga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Розвезев А.М. Китайско-русский, русско-китайский словарь компьютерной лексики/ —М.: АСТ: Восток —Запад, 2007.- 188 s.

2. Li, Y. (李宇明). 现代汉语外来词研究 [Zamonaviy xitoy tilidagi o‘zlashma so‘zlar tadqiqoti]. Beijing: Shangwu Yinshuguan. 2010.-216.

3. Leychik, V.M. Терминоведение: предмет, методы, структура. 4-е изд. Москва: Либроком. 2009.-256s

4. Zhang, W. (张伟). 计算机术语汉化研究 [Kompyuter terminlarining xitoylashtirish tadqiqoti]. Shanghai: Shanghai Jiaotong Daxue Chubanshe. 2014.-242s

5. Shprintsin, A.G. Структурные особенности компьютерной терминологии в китайском языке. Проблемы Дальнего Востока, 2012.-248.

6. Mirzayev, M.M. O‘zbek tilida kompyuter terminologiyasining rivojlanish masalalari.- Toshkent: Uzbekiston milliy universiteti nashriyoti. 2018.-192s.